

Білоус В.С. Організація обліку електронних ресурсів у сфері бібліотечної статистики, проблеми та шляхи їх рішення / В.С. Білоус // Інформаційна діяльність галузевих бібліотечних комплексів в умовах розвитку суспільства знань : міжнародна науково-практична конференція. м. Київ , ДНПБ імені В.О. Сухомлинського, 17-19 вересня, 2014 р. URL: <http://dnppb.gov.ua/ua/naukovi-zakhody/konferentsiyi/>

УДК 025.25:002.1-028.27

Білоус В.С.,

директор бібліотеки
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського

Організація обліку електронних документів у сфері бібліотечної статистики, проблеми та шляхи їх рішення

У статті розкриті основні терміни електронних ресурсів, їх види, точки доступу та використання у бібліотеці. Висвітлено деякі питання бібліотечної статистики та важливість їх вирішення, розглянуто проблему обліку електронних документів. Запропоновано досвід роботи бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського щодо обліку мережевих електронних ресурсів.

Ключові слова: бібліотечна статистика, електронні документи, електронні ресурси, мережеві електронні ресурси, облік електронних документів, бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Organization of accounting of electronic documents in the field of library statistics, problems and ways to solve them

The article exposes main terms of electronic resources, their kinds, access points and their utilization in the library. Some of the questions concerning library statistics and the importance of their solution were illuminated, the problem of electronic document's recording was considered. The attention was called to the experience of Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhaïlo Kotsiubynsky's library concerning electronic resources' recording.

Keywords: library statistics, electronic documents, electronic resources, network electronic resources, accounting of electronic documents, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University library.

Актуальність дослідження. За умов активного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій вагомою складовою сучасної бібліотеки, унікальним джерелом інформації щодо забезпечення навчального процесу та наукової діяльності університету є електронні ресурси. Це інформаційні ресурси, що створюються, керуються та використовуються за допомогою комп'ютера і містять дані та програми, зафіксовані в електронній (цифровій)

формі на певних носіях, зокрема тих, що вимагають застосування периферійного пристрою, безпосередньо приєднаного до комп'ютера (наприклад, CD-ROM), або зв'язку з комп'ютерною мережею (приміром, через Інтернет). Під електронним документом розуміється широке коло матеріалів, як існуючих в електронному середовищі, так і копій (або паралельного варіанту) друкованих видань [4]. Електронний документ включає тексти документів, що розповсюджуються у будь-якому текстовому або іншому форматі, наприклад у гіпертекстовому (HTML) або одному зі стислих форматів (ZIP, RAR, WINZIP та ін.). У бібліотеках активно формуються та використовуються інформаційні ресурси як придбані, так і генеровані власне установою. Електронний навчальний документ як носій інформації є обов'язковим елементом внутрішньої та зовнішньої комунікації ВНЗ [6, с.36].

Як складний інформаційний ресурс можна розглядати веб-сайт бібліотеки, що містить сукупність завершених повідомлень (текстів), об'єднаних загальною тематикою [5]. Роль інтеграційних каналів електронних форм бібліотек ВНЗ виконують веб-сайти, які об'єднують електронні ресурси документального спрямування (у формі електронних каталогів, баз даних, електронних бібліотек, інституційних репозитаріїв, тематичних цифрових активів, електронних журналів) [3, с. 23].

Для вибору оптимальних шляхів розвитку бібліотечної діяльності необхідно враховувати потреби користувачів, основним інструментом виявлення та покращення яких була і залишається бібліотечна статистика. Однак, мушу констатувати, що інтенсивний розвиток електронних ресурсів бібліотеки, починаючи від формату представлення електронного документа, визначення рівня доступу та широким тематичним наповненням, створив комплекс проблем. Однією з проблем технології обліку електронних інформаційних ресурсів є брак нормативно-методичного забезпечення.

В житті класичної бібліотеки система бібліотечної статистики має установлену форму, склад (набір) показників та методів збору. На сьогодні комплектування та облік електронних документів у бібліотеках проводиться відповідно до нормативних актів: Законів України «Про бібліотеки і

бібліотечну справу», «Про авторське право і суміжні права», міждержавних стандартів ГОСТ 7.20-2000 «Бібліотечна статистика», ГОСТ 7.83-2001 «Електронні видання. Основні види і вихідні відомості», ГОСТ 7.70-2003 «Бази даних», «Інструкції з обліку документів, що знаходяться в бібліотечних фондах», «Інструкції з обліку документів, що знаходяться у фондах бібліотек ВНЗ України» та ін. Однак, існуюча система бібліотечної статистики та перелічені документи з нормативного регулювання розраховані більшою мірою на традиційний фонд паперових видань та електронні видання на компакт-дисках, а облік електронних документів фрагментарний та мізерний.

Виникнення нових носіїв інформації, впровадження інформаційних технологій, залучення бібліотек України до світової мережі Інтернет висунули проблему удосконалення системи обліку бібліотечної діяльності та організації статистики [1, с.7]. Сьогодні електронні документи активно розповсюджуються мережами, зокрема глобальною мережею Інтернет, що викликає необхідність удосконалення нормативів і розробки методик комплектування та обліку електронних ресурсів бібліотеки з урахуванням специфіки мережевого доступу. До того ж потрібно врахувати наявність об'єктів комплектування та обліку інформаційних баз даних, телекомунікаційного й програмного забезпечення, електронних бібліотек, періодичних електронних видань тощо [2, с. 151].

У зв'язку з певними особливостями, облік електронних документів дещо відрізняється від обліку друкованих видань, що не відображено в регламентуючому діючому законодавстві. Наразі найбільшу складність становить проблема обліку документів, які не мають власного матеріального носія. Мова йде про електронні документи, які зберігаються на жорсткому диску комп'ютера та мережевих документах і є різновидом документів з особливою формою використання – через електронну телекомунікаційну мережу. Проблема обліку електронних документів хвилює бібліотеки та змушує їх самостійно вирішувати організаційно-методичні питання і приймати рішення, пов'язані, насамперед, з обліком та каталогізацією електронних інформаційних ресурсів.

Мета статті. Активне впровадження інформаційних технологій і засобів автоматизації у бібліотечну сферу, збільшення обсягів надходжень електронної інформації до бібліотек зумовлює актуальність розробки наукових засад, нормативно-методичного забезпечення обліку електронних ресурсів бібліотеки.

Мета статті – підняти та донести проблему з організації обліку електронних документів бібліотек з метою удосконалення нормативної бази, забезпечення організаційно-методичного супроводу. Бібліотекам нагально потрібна інструкція з обліку бібліотечних фондів, яка б містила всі облікові форми електронних документів (індивідуальні та сумарні), у т. ч. мережових електронних ресурсів локального та віддаленого доступу. Керуючись загальноприйнятою інструкцією, кожна бібліотека отримала би право розробити власну форму обліку електронних ресурсів.

Мета дослідження. Діючі на сьогодні в Україні документи, що регламентують облік електронних ресурсів у бібліотеках не зовсім відповідають вимогам сучасної практики. Включення електронних ресурсів до бібліотечних інформаційно-пошукових систем зумовлює, незважаючи на брак нормативно-методичного забезпечення, необхідність їх обліку. Таким чином, модернізація бібліотечної статистики, розширення її інформативності в частині комплектування та використання електронних ресурсів, на сьогоднішній день є першочерговим завданням, що стоїть перед відділами міністерств і відомств, керуючих політикою держави у сфері бібліотечної справи. Мета дослідження – вивчення питання організації обліку електронних документів у сфері бібліотечної статистики та використання у практиці діяльності університетської бібліотеки.

Аналіз наукових досліджень. На сторінках фахових видань неодноразово розглядалися питання бібліотечної статистики, висвітлювалися практичні напрацювання у деяких бібліотеках, аналізувалися регламентуючі документи, вносилися пропозиції щодо удосконалення одиниць обліку. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців та практиків бібліотечної справи, які піднімають питання реформування бібліотечної статистики, проблему формування, використання та обліку електронних ресурсів, висвітлюють дану

тематику на сторінках періодичних видань, у наукових збірниках матеріалів конференцій – Онищенко О., Ярошенко Т., Шрайберг Я., Шелестова А., Рожньова Ж., Ртіщева Т., Слукіна О. та інші.

Результати дослідження. При формуванні статистики щодо обліку та використання електронного ресурсу щорічно освітянські бібліотеки ВНЗ для Міністерства освіти і науки України подають «Зведену звітність державних, публічних та інших бібліотек» (форми 2-ЗНК, № 80-а-рвк), за вимогою ДНПБ імені В.О. Сухомлинського – статистичні форми річного звіту бібліотеки педагогічного профілю III-IV р. а. (форма 6-НК «Звіт про діяльність державних, публічних бібліотек, централізованих бібліотечних систем (ЦБС), що віднесені до сфери управління Міністерства культури і туризму України»), для методичного об'єднання бібліотек ВНЗ м. Вінниці – дані до зведеної таблиці для НБ ім. М. Максимовича КНУ ім. Т. Шевченка таблиці (форма 6-НК). МОН України періодично проводить опитування щодо забезпечення ВНЗ інформаційно-телекомунікаційними засобами. Серед питань: наявність електронної бібліотеки в університеті (який відсоток бібліотечних фондів доступний в електронному вигляді); доступ до міжнародних електронних бібліотек. Всі форми звітності передбачають облік електронних ресурсів: облік баз даних власної генерації; придбаних (передплачених); віддалених, з них повнотекстових, в режимі тестового доступу; відцифрованих документів. Тому одним із процесів, складових циклу формування фонду електронних документів є облік. Електронний документ так само, як і традиційний підлягає повній процедурі бібліотечно-бібліографічної обробки (каталогізації, обліку, зберігання, шифруванню). Правильно організований облік забезпечує надання інформації про величину і склад фонду, контроль за наявністю та рухом документів, а також їх збереження. До певного часу, в Україні не розглядалося та не було необхідністю включати до загального бібліотечного фонду мережеві локальні документи. Останні роки таблиці основних статистичних показників роботи бібліотек ВНЗ вимагають облік бібліотечного фонду за видами: електронні видання; надходження електронних документів у т.ч. на змінних носіях, у т.ч. мережевих локальних документів (в примірниках і назвах).

Традиційна форма 6-НК, на жаль, не підтверджена державною нормативно-правовою базою (незрозуміло, ким затверджена) постійно потерпає деяких змін. Значно доопрацьовано розділ «Бібліотечно-інформаційні ресурси». Оновлені таблиці відображають наявність електронної бібліотеки (кількість повнотекстових баз даних); інституційного репозитарію; наявність власного сайту та додаткових сервісів (Інтернет-навігатор, блог, віртуальна довідкова служба, гостьова книга тощо). Однак, не маючи відповідних документів, не володіючи чіткою термінологією та методикою обліку, бібліотеки повинні вести облік електронних ресурсів. Варто наголосити, що наявні у бібліотеках електронні каталоги та бази даних не можна вважати документними інформаційними ресурсами доти, доки вони не будуть зафіксовані на електронних носіях довготривалого зберігання, передані до загальних бібліотечних фондів з реєстрацією у книзі сумарного обліку документів і відображені у довідково-пошуковому апараті [2, с.140]. Виникає необхідність враховувати кожен повнотекстовий електронний документ, який має окрему назву, включений у пакет (файл) та передбачено право доступу відповідно до авторського права. Для уникнення проблем із дотримання авторського права електронні ресурси використовуються лише з науковою та навчальною метою.

Практика показала, що облік електронних документів вимагає, окрім організаційно-методичних роз'яснень, чіткої класифікації електронних ресурсів, які б відповідали сучасним реаліям. ГОСТ 7.83-2001 на електронні видання, підготовлений Держстандартом Росії та затверджений як міждержавний стандарт між країнами СНД, визначає важливі терміни та характеризує електронні видання. Бібліотеки використовують досвід зарубіжних країн, які пропонують три види електронних документів:

1. Документи на змінних (знімних) носіях, які є автономними об'єктами та призначені для локального використання, тиражовані у вигляді визначеної кількості ідентичних примірників (CD-ROM, DVD тощо). Одиницями обліку є примірник та назва.

2. Мережеві документи локального доступу – документи, що знаходяться на жорсткому диску комп'ютера бібліотеки, у тому числі є складовою

електронної бібліотеки. Ресурси власної генерації (у т. ч. повнотекстові БД, відцифровані копії традиційних документів фонду бібліотеки тощо). Одиницями обліку є назва, примірник.

3. Мережеві документи віддаленого доступу – документи, розміщені на віддалених технічних засобах, які отримує бібліотека із зовнішніх джерел у тимчасове користування на умовах угод з постачальниками інформації (генераторами доступу). Одиницею обліку є пакет.

Відсутність у вітчизняній бібліотечній практиці чіткої термінології дещо ускладнює роботу та змушує кожен бібліотеку до наповнення показників таблиць підходити «творчо», самостійно вирішувати ряд організаційно-методичних питань, пов'язаних, насамперед, з обліком і каталогізацією електронних інформаційних ресурсів. Не маючи відповідної інструкції із обліку бібліотечного фонду, яка б враховувала всі облікові форми мережевих електронних ресурсів (індивідуальні та сумарні), бібліотеки займаються дещо самодіяльністю.

Визначивши пріоритетний напрям розвитку бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського – формування потужної електронної бібліотеки, розпочато створення структурованого сукупного електронного ресурсу. Бібліотека з 2005 р. комплектує медіа-документи та формує базу даних «Мультимедійні видання», а з 2006 р. – «Повнотекстові видання». З 2009 р. бібліотека проводить видачу електронних видань БД «Мультимедійних видань», фонд яких розміщено в залі електронної інформації бібліотеки, та надає мережевий доступ до БД «Повнотекстових видань», документи якої розміщено на сервері бібліотеки. Без сумніву, все це вимагає чіткого обліку електронних документів. Для заповнення даних щодо електронних ресурсів перед книгозбірнею постало завдання вивчення та запровадження методики обліку електронних видань. Облік електронних документів у бібліотеці університету на часі знаходиться у стані вивчення. З метою повного відображення статистичних показників, що включають і електронні ресурси, бібліотекою розроблено зведену таблицю, у якій передбачено максимум показників за вимогою різних установ. Відділом

інформаційних технологій та комп'ютерного забезпечення бібліотечних процесів розроблені форми обліку, які представлені у вигляді таблиць: щоденна статистика, щотижневий звіт відділу – таблиця кількісних показників по базах даних, таблиця обліку користувачів зали електронної інформації, таблиця обліку послуг зали електронної інформації. У бібліотеці створено паспорт електронного каталогу, паспорт фонду (де відображені електронні документи). Враховуючи вимоги щодо відображення показників електронних ресурсів у статистичних формах та відсутність методичних рекомендацій щодо їх заповнення, методичною радою бібліотеки прийнято рішення вивчити питання обліку та розробити власну робочу інструкцію «Про порядок обліку електронних документів у бібліотеці ВДПУ». Бібліотека розпочала роботу над розробкою технології опрацювання електронних інформаційних ресурсів за принципами та етапами бібліотечної технології: комплектування, обробка, систематизація. Робоча група вивчала діючі нормативні акти, закони, проекти, публікації у фахових виданнях, вітчизняний та міжнародний досвід бібліотек. Наступним кроком було складення реєстру пропонованих до введення нових показників роботи бібліотеки в електронному середовищі, окремо виділенні особливо вагомі. Фонд електронних документів визначається як спеціалізований бібліотечний фонд, виділений за ознакою носія інформації. Фонди електронних документів поділяється на: фонд CD видань і фонд електронних документів без індивідуального матеріального носія, тобто розміщений на жорсткому диску ПК або на сервері бібліотеки.

Найскладніший етап – розкриття змісту показників, їх складових та запровадження технології отримання даних. Пропонована Інструкція визначає єдиний порядок обліку електронних документів у бібліотеці. Оскільки Інструкція знаходиться у стадії формування, рано зупинятися на її остаточних положеннях. Тому наголошу лише деякі акценти, що є основними концепціями обліку електронних видань:

1. Інвентарний та сумарний облік примірників електронних видань здійснюється за загальноприйнятою методикою обліку бібліотечних фондів.

2. Електронні документи, що є додатками до інших видів документів, окремому інвентарному обліку не підлягають, інформація про ці видання відображається в БД «Мультимедійні видання» з внесенням даних про реєстрацію додатків до періодичних видань та формуванням окремого бібліографічного опису для кожного додатку.

3. Облік електронних мережевих видань проводиться шляхом внесення бібліографічного запису електронних документів у БД «Повнотекстові видання» (без інвентарного обліку). У кінці року засобами АРМ «Каталогізатор» АБІС ІРБІС формується електронна «Книга індивідуального обліку», копія якої записується на оптичний накопичувальний диск.

Робочою групою розроблені форми обліку для електронних мережевих документів: електронна інвентарна книга, електронна сумарна книга та зведена сумарна книга на загальний фонд. До електронної книги вносяться дані про кожен електронний документ. Форма передбачає облік документів за типами видань: книги, в т. ч. підручники та навчально-методична література; методичні рекомендації; наукові видання; автореферати та дисертації тощо. Це підрахунок кількості документів за типами видань, типом пакету. Також вказується виробник електронного ресурсу. Окрім того, вказується кількість та об'єм записів у кожній базі даних та загальна кількість електронних документів. Відповідно до Інструкції одиницею обліку фонду електронного документа без індивідуального носія є: назва, директорія (файл), об'єм зайнятої пам'яті на диску, примірник. До таблиці вводяться цифрові (об'єм файлу) та текстові дані (назва, тип пакету, адреса входу). Засобами АБІС ІРБІС здійснюється розподіл електронних документів у БД «Повнотекстові видання» за основними типами документів та розділами знань. Дані розподілу вносяться до «Зведеної електронної книги сумарного обліку» у програмі MS Office Excel. Показники електронної книги роздруковуються, а їх копії записуються на оптичний накопичувальний диск. За допомогою стандартної функції «Автофільтр» та «Розширений фільтр» можна легко отримувати потрібну інформацію. На сьогодні співробітниками опрацьовано більше 5,5 тис. повнотекстових видань у локальній мережі (обсяг понад 50 ГБ), які відповідають планам навчального

процесу і користуються попитом користувачів бібліотеки. Бібліотека активно використовує практику «хмарних» технологій, зокрема, хмарні ресурси – які зберігаються не на сервері бібліотеки, а на «хмарі», та надає унікальну можливість збору статистичних даних.

На завершення додам, що проведена робота – це тільки початок з адаптації статистики бібліотеки до діяльності в електронному середовищі. Введення показників і методики впровадження обліку чекає серйозне випробування практикою. І, можливо, деякі показники з часом піддадуться коректуванню з урахуванням постійної зміни і розвитку електронної сфери, адже повна модель бібліотечної статистики повинна враховувати всі особливості функціонування електронного фонду бібліотеки та його облік.

Висновок. У статті перераховано лише деякі проблеми у діяльності бібліотек, викликані недосконалістю діючого нормативного та методичного забезпечення бібліотечної діяльності, неузгодженістю статистичних облікових форм, відсутністю чіткої сучасної термінології, зокрема що стосуються електронних ресурсів. У складеній ситуації бібліотеки мають два варіанти – чекати офіційних документів, або приймати локальні рішення та відповідні документи із ведення статистики діяльності бібліотеки в електронному середовищі. Однак, вирішуючи дану проблему, необхідно враховувати важливі моменти: по-перше, прийняті рішення повинні максимально відповідати діючому законодавству, нормативним актам, державним стандартам; по-друге, враховувати сучасні тенденції роботи бібліотеки ВНЗ – зменшення контингенту студентів, традиційної читацької активності та збільшення віртуальної активності; по-третє, стратегічне значення достовірності статистичних даних для подання до вищестоящих органів та прийняття вірних управлінських рішень у роботі з електронними ресурсами. Глибина статистичних звітів із функціонування електронного фонду бібліотеки забезпечить чудовий інструмент управління, як фондом, так і обслуговуванням користувачів.

Література

1. Василенко О. Бібліотечна статистика в Україні: досвід і перспективи реформування (1992-2003 рр.) / Ольга Василенко // Бібліотечний вісник. – 2005. – №1. – С. 6-12.
2. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / О. С. Онищенко та ін. ; НАН України, Нац. б-ка ім. В. І. Вернадського. – К. : НУБВ, 2011. – 248 с.
3. Колесникова Т. Електронні форми бібліотек ВНЗ як вищий рівень інформатизації бібліотечної діяльності в освіті / Т. Колесникова // Вісник книжкової палати. – 2011. – № 3. – С. 23-28.
4. Майстрович Т. Что делать с электронными публикациями? / Т. Майстрович // Библиотека. – 2000. – № 7. – С. 27-29.
5. Рожнёва Ж. А. Web-документы: проблема определения и классификации / Ж. А. Рожнёва // Документ в системе социальных коммуникаций : сб. материалов III всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, (Томск, 25-26 октября 2007 г.). – Томск, 2008. – С. 55-60.
6. Шелестова А. Електронна навчальна документація як змістовна складова веб-сайту вищого навчального закладу / А. Шелестова // Вісник книжкової палати. – 2013. – № 7. – С.33-37.